

РОЗДІЛ 10 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111(73)-1.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.1.42>

МЕДИТАТИВНІ ПРАКТИКИ ІГНАТІЯ ЛОЙОЛИ В МЕТАФІЗИЧНІЙ ПОЕЗІЇ ТОМАСА СТЕРНЗА ЕЛІОТА ТА ДЖОНА ДОННА

IGNATIUS OF LOYOLA'S MEDITATIVE PRACTICES IN THOMAS STEARNS ELIOT'S AND JOHN DONNE'S METAPHYSICAL POETRY

Берчук Ю.В.,

orcid.org/0009-0001-1529-2152

*аспірант кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена аналізу впливу медитативних практик святого Ігнатія Лойоли на поетичне мислення та художню структуру метафізичної поезії Дж. Донна і Т. С. Еліота. Автор наголошує, що Т. С. Еліот, який фактично повернув англomовній літературознавчій традиції інтерес до творчості поетів-метафізиків XVII ст., особливо Дж. Донна, розглядав містицизм як ключовий компонент їхньої естетики. У статті показано, що для Т. С. Еліота саме поєднання середньовічної філософії та наочно-образного методу Ігнатія Лойоли визначало оригінальність релігійних текстів Дж. Донна. Водночас власний шлях Т. С. Еліота до християнської містики також значною мірою проходив через інтенсивне кількарічне студювання «Духовних вправ» Лойоли. У дослідженні описано характерні риси ігнатіанської медитації – її візуальність, детальність, емоційну залученість та техніку «поміщення себе в сцену». Ці елементи зіставляються з композиційними й образними прийомами в третьому сонеті Дж. Донна з циклу «La Corona» та у вірші Т. С. Еліота «Подорож волхвів». Автор статті демонструє, як Дж. Донн уміло поєднує парадоксальність богословських понять із емоційно-набутим переживанням народження Христа, а також як він спонукає читача відчувати себе учасником євангельської події. Т. С. Еліот, у свою чергу, пропонує ретроспективний погляд на ту саму сцену, наділяючи розповідача – одного з волхвів – здатністю глибоко осмислювати духовні наслідки пережитого. У його творі відчутна характерна для Лойоли візуальна конкретність, увага до деталей, взаємопроникнення сакрального й повсякденного. Порівняння двох поетичних текстів засвідчує, що і Дж. Донн, і Т. С. Еліот використовують ігнатіанський медитативний метод як інструмент художньої побудови та формування містичного пафосу. Обидва автори демонструють характерне для Лойоли прагнення знайти Бога всюди, бачити божественне в історичних подіях, у власному досвіді, у світі природи. Автор робить висновок, що схожість світоглядних структур Дж. Донна та Т. С. Еліота пояснюється не лише впливом традиції, а й спорідненістю їхнього духовного досвіду. Ігнатіанська медитація постає як своєрідний міст між поетичними системами авторів, визначаючи спільні мотиви, композиційні прийоми й способи естетизації християнської містики в англomовній літературі.

Ключові слова: Джон Донн, Ігнатій Лойола, медитативні практики, метафізична поезія, містика, Томас Стернз Еліот.

The article explores how the meditative practices developed by St. Ignatius of Loyola influenced the poetic thinking and artistic structures of metaphysical poetry written by J. Donne and T. S. Eliot. The author underlines that T. S. Eliot – who effectively revived scholarly interest in the seventeenth-century English Metaphysical poets, especially J. Donne – considered mysticism a central feature of their literary aesthetics. According to T. S. Eliot, J. Donne's originality lay in the unique combination of medieval philosophical concepts with the vivid, sensory-based method of Ignatian meditation. T. S. Eliot's own path toward Christian mysticism was similarly shaped by several years of intensive engagement with the «Spiritual Exercises» of St. Ignatius. The study outlines the essential features of Ignatian meditation, including vivid visualization, attention to sensory details, emotional participation, and the technique of «placing oneself within the scene». These elements are then compared with structural and figurative devices used in J. Donne's third sonnet from the cycle «La Corona» and T. S. Eliot's poem «Journey of the Magi». J. Donne's poem is shown to merge theological paradox with emotionally charged contemplation of Christ's Nativity, leading the reader to experience the sacred event from within. T. S. Eliot, on the other hand, presents the same biblical scene retrospectively, giving narrative voice to one of the Magi, who deeply reflects on the spiritual consequences of his journey. His poem demonstrates Ignatian visual precision, sensory richness, and the deliberate blending of the sacred with the everyday. Through this comparison, the author of the article argues that both J. Donne and T. S. Eliot draw upon Ignatian meditative techniques as tools for poetic composition and for creating a distinctive mystical mode characteristic of metaphysical poetry. Each writer exhibits the Ignatian impulse to find God everywhere, perceiving the divine in historical events, personal experience, the natural world. The paper concludes that the similarities in J. Donne's and T. S. Eliot's poetic thinking stem not only from literary influence but also from a shared spiritual sensibility. Ignatian meditation thus emerges as some conceptual bridge between their poetics, shaping common motifs, structural strategies, and methods of representing Christian mysticism in English literature.

Key words: Ignatius of Loyola, John Donne, meditative practices, metaphysical poetry, mysticism, Thomas Stearns Eliot.

Постановка проблеми. Томас Стернз Еліот відомий у світовій науці про літературу тим, що заново відкрив для читачів і вчених забуту творчість англійських метафізиків, насамперед Джона Донна. Вивченню метафізичної поезії дослідник присвятив низку праць, серед яких есеї «Поети-метафізики» (1921), «Лекції у Триніті-коледжі» (1926) та «Лекції в Університеті Гопкінса» (1933). Однією із визначальних характеристик цієї поезії Т. С. Еліот уважав містику – «прагнення досягти єдності з Богом» [1, с. 19]. У кожного з поетів-метафізиків ця містика мала свій глибоко неповторний, самобутній характер. Якщо говорити про Дж. Донна, то, за Т. С. Еліотом, особлива риса його віршів полягала у «змішуванні середньовічної філософії <...> і наочно-образного методу св. Ігнатія» [2, с. 292–293], тобто містика Дж. Донна була передусім містикою св. Ігнатія. Поезія самого Т. С. Еліота теж метафізична, а відтак – містична. Англо-американський письменник перебував під сильним впливом творчості Дж. Донна, тому й не дивно, що свій індивідуальний шлях до містичного він знайшов саме через засновника метафізичної школи поезії, а точніше – його потрактування християнських медитативних практик, розроблених Ігнатієм Лойолою.

Постановка завдання. У пропонованій статті ми ставимо собі за мету прослідкувати специфіку художнього переосмислення містичного наочно-образного медитативного методу св. Ігнатія у поезії Т. С. Еліота й Дж. Донна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково ця проблема вже отримувала наукове висвітлення, зокрема у працях таких західних дослідників, як Льюїс Мартц [3] та Роналд Шухард [4]. Окремі її аспекти порушує також одна із наших розвідок [5].

Виклад основного матеріалу. Р. Шухард прослідковує цікаву історію взаємин Т. С. Еліота та св. Ігнатія. Дослідник зазначає, що спершу «у своїх лекціях Еліот був суворим критиком Ігнатія та його духовних вправ, але коли єзуїт з аудиторії дорікнув йому за необережні зауваження, Еліот перейнявся серйозним вивченням цих вправ. Це була одна з найбільш тривожних перевірок у його інтелектуальному житті: протягом наступних семи років він випрацьовуватиме бачення Ігнатія як містика і буде поглинутий вивченням впливу методу Ігнатія на містику сімнадцятого століття, зокрема на Донна» [4, с. 162].

Таке «серйозне вивчення цих вправ» залишило відбиток і на художній творчості літературознавця – т. зв. «візуальний» метод Лойоли створив своєрідну платформу для зустрічі поезії

Т. С. Еліота з поезією Дж. Донна. Проте перед тим, як переходити до їхнього безпосереднього порівняння, варто, очевидно, присвятити дешифру уваги оригінальному способу медитативного споглядання св. Ігнатія, а вже тоді звертатися до проблеми його імплементації у творчості поетів.

В. Ганін зазначає, що для того, хто практикував ігнатіанську форму медитації, необхідно було відтворити в уяві певну сцену з Нового Завіту, помістити себе серед дійових осіб, а потім проаналізувати власні переживання та зробити відповідні моральні висновки [6, с. 566]. Ось, для прикладу, керівництво Лойоли щодо роздумів над подіями, які передували Таємній Вечері:

«Молитва приготування – як звичайно.

[191] *Впровадження перше.* Історія. Тут треба пригадати, як Господь наш Ісус Христос послав двох учнів із Витанії до Єрусалима приготувати пасхальну вечерю, а потім і сам прийшов туди з іншими учнями; як, споживши разом із ними пасхального Агнца, Він після Вечері обмив своїм учням ноги і дав їм своє Пресвяте Тіло та свою Дорогоцінну Кров; як опісля, коли Юда вже пішов, аби зрадити свого Господа, виголосив прощальну проповідь.

[192] *Впровадження друге.* Витворення в уяві місця. Тут потрібно уявити собі дорогу з Витанії до Єрусалима: широка вона чи вузька, рівна чи ні, і так далі. Так само треба уявити світлицю, де відбувалася Вечеря: простора вона чи не дуже, як опоряджена.

[193] *Впровадження третє.* Просимо про те, чого хочемо. Тут слід просити про печаль, скруху і сором, оскільки власне через наші гріхи Господь іде на муки.

[194] *Пункт перший.* Побачити учасників Вечері і, заглибившись у роздуми, постаратися почерпнути з цього якусь користь.

Пункт другий. Прислухатися до того, що вони говорять, так само намагаючись почерпнути з цього якусь користь.

Пункт третій. Дивитися на те, що вони роблять, і почерпнути з цього якусь користь.

[195] *Пункт четвертий.* Подумати про те, як Господь наш Ісус Христос страждає у своїй людській природі чи як хоче страждати, відповідно до моменту, який споглядаємо, а тоді з великим старанням спонукати себе до скорботи, скрухи серця і сліз; так само чинити і в наступних пунктах.

[196] *Пункт п'ятий.* Звернути увагу на те, як ховається Його Божество; себто, Він міг би знищити своїх ворогів, однак не робить цього, дозволяючи своїй людській природі так жахливо страждати.

[197] *Пункт шостий*. Усвідомити, що все це Господь терпить через наші гріхи і так далі, опісля ж запитати у себе: «Що я можу зробити і витерпіти заради Нього?».

[198] *Бесіда*. Завершити бесідою з Господом нашим Ісусом Христом і насамкінець промовити «Отче наш» [7, с. 29].

Наведений фрагмент демонструє чіткі паралелі між сакральним і профанним світами та їхнє органічне поєднання, які так само присутні у поетичних текстах Т. С. Еліота та Дж. Донна.

У своєму поясненні духовних вправ Лойоли Кевін О'Брієн запрошує читачів: «Дозвольте подіям Ісусового життя бути присутніми для вас прямо зараз. Візуалізуйте подію так, ніби це кіно. Приділяйте увагу деталям: вигляду, звукам, смакам, запахам та почуттям, що супроводжують подію. Загубіть себе в історії; не турбуйтеся, якщо ваша уява надто нестримна. У певний момент помістіть себе у сцену» [8, с. 141].

І Дж. Донн, і Т. С. Еліот дотримуються цих інструкцій у своїй творчості. Щоб продемонструвати це, звернімося до двох віршів, які художньо розробляють ту саму тему: третього сонета Дж. Донна з циклу «La Corona» та вірша Т. С. Еліота «Подорож волхвів».

Ліричний сюжет поезії Дж. Донна розгортається довкола радісної події народження Ісуса:

*Immensitie, cloysterd in thy deare wombe,
Now leaves his welbelov'd imprisonment,
There he hath made himself to his intent
Weake enough, now into our world to come;
But Oh, for thee, for Him, hath th'Inne no room?
Yet lay Him in this stall, and from the Orient,
Starres, and wisemen will travel to prevent
Th'effect of Herods jealous generall doome.
Seest thou, my soul, with thy faiths eyes, how he
Which fills all place, yet none holds him, doth lye?
Was not his pity towards thee wondrous high,
That would have need to be pittied by thee?
Kisse him, and with him into Egypt goe,
With his kinde mother, who partakes thy woe*
[9, с. 245].

Структура сонета корелює з наведеним описом медитативного методу Лойоли. У першому катрені йдеться про вагітність Діви Марії та народження божественного дитяти. Протагоніст сугестивно описує комфорт материнського лона, несподівано порівнюючи його з ув'язненням. Цей оксюморон покликаний виразити безпечність і захист, які материнське лоно дає дитині, проте у випадку Діви

Марії це також і місце, яке парадоксально ув'язнює неосязність, обмежує необмежене.

Так само несподівано дитя змальоване тут «достатньо слабким» для того, аби прийти у світ. Зазвичай, усе відбувається навпаки: дитина стає сильнішою і сильнішою, допоки не стане достатньо сильною, аби виживати самотійно. Натомість утілене Слово, зростаючи, стає слабшим, позаяк набуває все більше і більше людських рис, людської природи.

Умови, в яких народжується Ісус, зовсім не ідеальні. Про це розповідає другий катрен. Мало того, що Йому нема де народитися, Ірод хоче позбавити Його життя. Останній катрен спонукає читача до роздумів над зображеними парадоксами, а фінальний двовірш запрошує «помістити себе у сцену». Так читач стає однією з дійових осіб в описаній історії.

«Подорож волхвів» Т. С. Еліот пише в той самий час, коли вивчає св. Ігнатія. Тому не буде помилкою припустити, що атмосфера християнської духовності, яка огортала літературознавця у цей період, безпосередньо вплинула на аналізований вірш. У наведеному вище уривку з Лойоли автор просить читача детально уявити собі дорогу з Витанії до Єрусалиму: чи широка вона, чи вузька, чи рівна тощо. Приблизно таким самим способом описує свою подорож до Вифлеєма один із волхвів у Т. С. Еліота:

*'A cold coming we had of it,
Just the worst time of the year
For a journey, and such a long journey:
The ways deep and the weather sharp,
The very dead of winter.'
And the camels galled, sore-footed, refractory,
Lying down in the melting snow* [10, с. 109].

Інкорпорована у текст поезії цитата належить улюбленому проповідникові Т. С. Еліота Ланселоту Ендрюсові. У цих слова йому подобалося те, що Ендрюс «нав'язує нам конкретну присутність» [11, с. 350]. Це те саме, чого й Т. С. Еліот намагається досягти своїм віршем. Висловлюючись словами О'Брієна, він хоче, аби читач візуалізував подію так, ніби це кіно. Більше того, поет приділяє належну увагу деталям: вигляду, звукам, смакам, запахам, почуттям, які супроводжують описувану подію. Підтвердженням можуть слугувати такі рядки:

*Then at dawn we came down to a temperate valley,
Wet, below the snow line, smelling of vegetation,
With a running stream and a water-mill beating the
darkness* [10, с. 109].

Далі ж, після деталізованого опису історії Ісусового народження, так само, як у сонеті Дж. Донна, маємо рефлексію над нею:

All this was a long time ago, I remember,

And I would do it again, but set down

This set down

This: were we led all that way for

Birth or Death? There was a Birth, certainly,

We had evidence and no doubt. I had seen birth and death,

But had thought they were different; this Birth was Hard and bitter agony for us, like Death, our death
[10, с. 110].

Варто звернути увагу на те, що, на відміну від Дж. Донна, який розповідає про народження Христа у теперішньому часі, Т. С. Еліот робить це у ретроспективі. Мова у його творі ведеться від імені одного з волхвів, який аналізує те, що сталося, з часової перспективи, а тому точно знає, як описане вплинуло на його власне життя та змінило долю всього людства.

Інша відмінність полягає в тому, що Т. С. Еліот вкладає розповідь до вуст безпосереднього учасника подій, тим самим демонструючи, як саме волхв реагує на них та оцінює їх. Натомість протагоніст Дж. Донна ніби підказує читачеві, у який спосіб він повинен реагувати на описане. У першому вірші читач може «помістити себе у сцену» одразу, із самого початку, тоді як читача другої поезії просять долучитися до змалюваної події аж наприкінці.

Девід Лонсдейл зауважує, що однією з фундаментальних рис «ігнатіанської» духовності є те, що «з таємницею Бога можна зустрітися не лише в Святому Письмі та Церкві, але також і в особистій та людській історії та нелюдському світі» [12, с. 355]. Очевидно, це саме та риса, яка зробила медитативний метод Лойоли привабливим для обох письменників. Ніхто з них не був виключно релігійним автором, хоча значна частина їхнього поетичного спадку і має релігійний характер. Т. С. Еліот із цього приводу зазначав, що «релігійний поет це не поет, котрий тлумачить тему поезії у релігійній спосіб, а поет, котрий має справу з обмеженою частиною цієї теми: хто залишає поза увагою те, що люди вважають сво-

їми головними пристрастями, і тим самим визнає своє незнання про них» [11, с. 390]. Християнські практики, випрацювані св. Ігнатієм, наближають профанне до сакрального і навпаки, тому їх перспектива не обмежується лише однією сферою.

Зауважимо, що запропонована тут інтерпретація «Подорожі волхвів» крізь призму християнської містики може виглядати дещо інтригуючою, якщо брати до уваги той факт, що всього лишень за рік до публікації цього вірша Т. С. Еліот писав про духовні вправи Лойоли: «Хіба це не духовний гашиш, одурманювання емоцій?» [11, с. 390]. Як уже зазначалося, Р. Шухард звертав особливу увагу на зміну у ставленні до св. Ігнатія, що сталася в Т. С. Еліота. Проте це, на наше переконання, лише частина значно масштабнішого «зсуву», який відбувся у житті і поглядах літературознавця після прийняття християнського хрещення у 1927 р., і який може стати предметом окремої наукової розвідки.

Висновки. Як бачимо, навіть попри те, що Дж. Донна та Т. С. Еліота розділяла часова дистанція довжиною у триста років, у їхніх віршах доволі легко відшукати подібні мислительні патерни. Мабуть, неможливо з усією впевненістю сказати, чи це Дж. Донн уплинув на спосіб мислення Т. С. Еліота, а чи Т. С. Еліот сформував той спосіб, яким ми прочитуємо і розуміємо Дж. Донна сьогодні. Так чи інакше, а в загальному вигляді ця спільна основа мислення відображається в подібних рисах художньої творчості митців, зокрема у їхньому тяжінні до християнської містики Ігнатія Лойоли.

І Дж. Донн, і Т. С. Еліот звертаються у своїх віршах до наочно-образного методу медитації, розробленого св. Ігнатієм, використовуючи його як засіб структурування поетичного матеріалу й композиційної побудови текстів та створення особливого містичного пафосу, притаманного творам метафізиків. При цьому схожість світоглядних структур Дж. Донна та Т. С. Еліота, очевидно, пояснюється не лише впливом традиції, але й спорідненістю їхнього духовного досвіду. Ігнатіанська медитація постає при цьому як своєрідний міст між поетичними системами авторів, визначаючи спільні мотиви, композиційні прийоми й способи естетизації християнської містики в англійській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. McGinn B. *Mysticism. The New SCM Dictionary of Christian Spirituality* / ed. by P. Sheldrake. London : SCM Press, 2005. P. 19–25.
2. Eliot T. S. *The Varieties of Metaphysical Poetry*. London : Harcourt Brace and Company, 1993. 343 p.
3. Martz L. *The Poetry of Meditation: A Study in English Religious Literature of the Seventeenth Century*. New Heaven : Yale UP, 1954. 375 p.

4. Schuchard R. *Eliot's Dark Angel: Intersections of Life and Art*. New York : Oxford University Press, 2001. 292 p.
5. Берчук Ю. Містика як атрибут метафізичної поезії у творчості Томаса Стернза Еліота. *Вісник науки та освіти* (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). 2025. Вип. 3(33). С. 67–75. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3\(33\)-67-75](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3(33)-67-75).
6. Ганін В. Донн, Джон. *Зарубіжні письменники*. Енциклопедичний довідник : у 2-х томах / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. Т. 1. С. 564–566.
7. Духовні вправи святого Ігнатія Лойоли. URL : http://www.raggionline.com/saggi/scritti/ua/esercizi_ua.pdf.
8. O'Brien K. *The Ignatian Adventure: Experiencing the Spiritual Exercises of St. Ignatius*. Chicago : Loyola Press, 2011. 304 p.
9. Donne J. *The Works of John Donne*. Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1994. 300 p.
10. Eliot T. S. *Collected Poems 1909–1962*. London : Faber & Faber, 1963. 221 p.
11. Eliot T. S. *Selected Essays*. London : Faber and Faber, 1966. 516 p.
12. Lonsdale D. Ignatian Spirituality. *The New SCM Dictionary of Christian Spirituality* / ed. by P. Sheldrake. London : SCM Press, 2005. P. 354–356.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025